

OKRUTNIK (275) sb m

o jasne.

sg N okrutnik (80). ◇ G okrutnika (30). ◇ D okrutnikowi (23). ◇ A okrutnika (31). ◇ I okrutnikiem (9); -em (1), -(e)m (8). ◇ L okrutniku (1). ◇ V okrutniku (4). ◇ pl N okrutnicy (16). ◇ G okrutników (37); -ów (2), -(o)w (35). ◇ D okrutnik(o)m (9). ◇ A okrutniki (23). ◇ I okrutniki (10), okrutnikami (2) *SkarŻyw*, *GórnRozm*.

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI w.

Okrutny, zły, bezlitosny człowiek; crudelis Vulg, PolAnt; dissipator, fortis, hostis PolAnt; saevus Calag; sanguinarius Calep (275) : BielŻyw 6, 19, 31, 40 [2 r.], 41, 57; WróbŻołt 118; RejPs 123, 140; SeklKat 14v; RejRozm 406; MurzHist M; MurzNT 73v; Okrutnicy tym fie więcej w fregości kocháya/ gdy widzą że fie im pomyśli toczy fwiát. LubPs 13 marg; W Pfálmie tym ief wodlitwá [!] kofcioła fwiétego naprzeciwno okrutnikom ktorzy gi przełáduiá. LubPs M; Stłum Pánye okrutniká ktory w fwey fregości/ Chce trapić wyeme twoye tu w ich nyewinności LubPs P6, A5, C2v marg, D4 marg, K2, M2 marg (20); Potuchá ludziom vciśnionym/ iż ácz thu bywaiá trapieni od okrutnikow/ iednák tho znáć máia/ że iáko trawá bez władzy ci okrutnicy zginá. Leop Ps 128 arg, Iob 30/21; RejŻwierz 11v [2 r.], 123v, bb; BibRadz Iob 6/23, Ps 16/4, I 311a marg, Ps 106/2, I 348d marg, Is 25/4, 5; rozlewce krwi ludzkiej nie długo fie zbędá ná zyemi. Przeto ten okrutnik [Kambizes] nie mógł trwáć długo ná fwiecie BielKron 114; káplani onego czártá podwiedli nań [na św. Bartłomieja] brátá Polemonowego okrutniká/ iż go dał bić/ męczyć/ potym żywo odrzec s fłory. BielKron 144v; á ták iuz niewierz temu okrutnikowi [Machometowi] [...]/ boć nic innego niemyśli ten okrutnik/ iedno iákoby Krześciány wykorzenił BielKron 253v; Acżkolwiek oni okrutnicy [Dyoklecjan i Maksymijan] iednego tylko roku to przełádowanie ná Krześciány byli wywiedli/ [...] ále przełádowanie pocżete trwáło áż do dziełátego roku Cefárzá Konfántiná BielKron 288v, 80, 91, 106, 135v, 202 (22); Mqcz 471b; RejAp 102v, 171; Silla/ Pompeius/ Brutus [...] wżytcy vczeni byli: á nákoniec Hannibal ták fławny Hetman/ ále s przyrodzenia okrutnik wielki/ á ktorego náuká trudno zmiękczyć miáła/ ábowiem Bogu/ y ludziom był nieprzyacielem GórnDworz G4, Ii3v, Ii4; ieftem królewná ktoram bylá odzierzáła krołstwo [!] po śmierci oycá mego/ álem przez niekthorego okrutniká zgwałconá/ y wypędzoná. HistRzym 105, 79, 105, 105v [3r.]; Tákże miedzy wżytkimi okrutniki tymi/ ktorzy to poieżdżáli thy miáftá/ lápáiąc ty wierne á niewinne ludzi/ żaden fie był wiefłzy nie obrał/ iáko Páweł s. ktorego iefzcze na ten czás zwano Saulem. RejPos 282, 27v, 215v, 262, 267, 298, 305v; A ták czás by fie nam ocucić/ á themu okrutnikowi [carowi moskiewskiemu] niewinny lud/ bráćią náfzą/ z rąk iego krwáwich [...] wyrwáć. KwiatOpis D; RejŻwierz 84, 200v [3r.], 201 [2r.]; RejPosRozpr c3v; BudBib Iob 30/21, Is 29/5, 49/25; MycPrz I C3; SkarJedn 311, 389; Calag 578b; A on okrutnik kazał ie [męczenników] rozmáicie męczyć y pościńáć. SkarŻyw 21; Przeto cię profzę iedz zá morze/ gdzie fłylżę iefzcze okrutnicy święte Boże przenáśláduiá SkarŻyw 440; W Weronie/ był wielki Tyran Ecelinus/ ktory wiele krwi niewinnie rozlewał [...]: fzedł do niego święty Antoni/ y iáwnie mu w oczy rzekł: Okrutniku y psie fzałony/ nád fzyiá twoiá/ gniew y kazń Boża wiśi SkarŻyw 546, 40 [2 r.], 46, 50 marg, 125, 127 (17); CzechEp 381; ArtKanc 117, K4, KI4; Więc práwá láfkáwe mácie/ á ludzie pod tem prawem żyiáć/ okrucieńftwá nád fwá bráćią niesłychánego vżywaiá. Czy to dla tego

maćie łáfkáwe prawo/ iżbyście wy łami okrutnikami byli? *GórnRozm* D3; *PaprUp* C2, 1v; *ZawJeft* 9; *GórnTroas* 71; cołmy gárdłem doftáli/ to wam okrutnik Turecki dla wáfzého próznowania z gárści wydrżec ma? *OrzJan* 17; Czuie ten okrutnik [*sultan tureckil*] że lud krześciánłki który vciłnął/ ieft bárzo żáłołny/ prze vtráconą wiáre łwoię. *OrzJan* 29, 7, 16, 17, 18, 21 (12); *KmitaSpit* B3; *GołCast* 58.

okrutnik czyj [*w tym: pron poss (6), ai poss (2), G sb i pron (2)*]: Wyfzedł tedy lud przed dom Bogu poftáwiony/ áby Moizelzá vkámionowáli/ táw wołali/ áby wyfzedł okrutnik nałz/ co nas przywiódł ná nędzę niewoley łwá chytrołciá/ co nam vftáwił łrogie á gwałtowne przykazánia *BielKron* 41; DEeyus Cefarz s Pánnoniey/ [...] okrutnik wielki Krześciánłki. *BielKron* 152v; Siołtrę iego Eutropiá gdy chcieli wzięc [...] rzućilá łie do oczu łwemu okrutnikowi *BielKron* 298, 101v, 116, 202v, 243v, 253v; *BiałKat* 63v; Oycá łię łwego takiego okrutniká ludzi dobrych/ prze/ y ođłtępuię. *SkarŻyw* 179.

W połączeniu z imieniem [*w tym: imię + okrutnik (12), okrutnik + imię (9)*] (21): *BielŻyw* 30; *LubPs* R2v, S2v, hh; ARifton on okrutnik/ kiedy ludzi łcinał/ Zony ich łpołu z dzyećmi/ do ciemnice imáł *RejZwierz* 11; Tego czáfu Attylá okrutnik włzytki kráiny zachodne woiował *BielKron* 160; [*Papież*] ciebie [...] napřednieyłzym wodzem przełóży przećiw themu okrutnikowi Máchomethowi. *BielKron* 254, 112v, 160, 161, 242v, 243v (10); á działó łie tho zá Domicianá Cefárzá onego okrutniká kłory łrodze przełádował Krześciánłtwo *RejAp* 23v; *HistRzym* 83v; Náłázłá łie onemu miáłteczku [...] oná łudyth páni łwięta/ kłhora zábiłá onego okrutniká Holofernułá *RejPos* 167; *RejZwierz* 264; *SkarJedn* 209, 303.

W połączeniach szeregowych (6): Gdy kto patrząc połpolicie oczy zciłka, też znamio: mataczá/ fałłzerza/ potrawcę [!]/ zazdrołciwego, łkępcza okrutnika, y nie pobożnego. *GlabGad* N6v, P2 [2 r.], P3; Czáfu też onego byli Obrzymi ná ziemi (*marg*) Okrutnicy/ mocarze y vciłkacze/ wiodácy niepowółciágliwy żywot. (–) *BibRadz Gen* 6/4; *RejPos* 250.

Zastępuje imię własne lub zaimek anaforyczny (25): *BielŻyw* 30; *LubPs* hhv; *RejZwierz* 15v; Neron ná ten czás Krześciány mordował rozmáitemi mękámi/ z namowy inych. Szedł k niemu Piotr s. áby vbłagał okrutniká/ á żeby przełtał rożłewác kłwie Krześciánłkiey. *BielKron* 142v; Bo gdy Turek Modonę obieglł/ miáł pięc łet dział [...]. Miáłtho bronilo łie iáko nalepiey mogłó/ náołtátek polecíwłzy łie Pánu Bogu woleli vmrzeć niźli přiść w ręce okrutnikowi *BielKron* 273, 240, 240v, 242v [2 r.], 243v, 254 (11); Po długim więzieniu y rozmáitych namowách/ gdy [*sędzia*] widział nieodmienny vmyłł ich: myłłil iákoby im naprzykrzeyłzá y nadłuzłzá łmierć zádał. Y páłtrcie co okrutnik wymyłłil. *SkarŻyw* 207, 27, 63, 478, 480 [2 r.], 490, 601; Gdy okrutnik królewłką poświęconá głowę Zá włofy cágnał *GórnTroas* 10, 64.

W przeciwstawieniach: »miłosierny (*a. miłółciwy*) (4), cichy a pokorny, łaskawy sędzia, pokorny, sprawiedliwy ... okrutnik« (8): *OpecŻyw* 110v; a thego nygdi zadni pan łprawyedlywi yeno yaky okrvthnyk nyeczynyl. *LibLeg* 11/136v; *GroicPorz* hh4v; *RejZwierz* 43; Náłłuchálichmy łie theż [...] wiele przykłáđowy iáko miłółiernym záwždy łie hoynym miłółierdzyem Páńłkim oplácałó. A okrutnikom iáko też záwždy ná wielkie pomłty wychodziłó okrucieńłtwo ich. *RejPos* 266; O włzechmogácy á dziwny Boże iákoż tho tobie bárzo łácno vczyńić [...] z okrutniká cíchego á pokornego. *RejPos* 283v, 225; *BiałKaz* H2v.

W porównaniach (2): Iż iák byfthra wodá/ ták okrutnicy przemijác muřzą. *LubPs O3v marg*; Przyrownánye okrutniká ku dzikiemu wyepzowi/ kthory chce gwałćić á s korzenia wywroćić kořcioł Páńfki. *LubPs S3v marg*.

W wyjaśnieniach przenořni (2): pić kreć známionuie być okrutnikiem. *BibRadz I 58d marg*; Ale gdyż nie dufamy iemu [Bogu]/ tedy on [...] dopuřci řie burzyć tym złym wiátrom nád námi: to ieřt/ wymyřláczom/ burzycom/ á pochlebcom řwiátá tego/ ktorzy wzruřzáią ony morzá á ony nawáľnořci iego/ tho ieřt mocarze á okrutniki řwiátá tego *RejPos 51*.

W charakterystycznych poľczeniach: okrutnik gniewem zapalony, krwie nienasycony, krzeřcijańřki, ludzki (ludzi dobrych) (2), marny, porażon, z przyrodzenia, wielki (nawięcszy) (8); chytróř okrutnika, droga, groza, gwałt, moc (moźnořć) (5), oblicze, popęđliwořć, przenařładowanie, řmierć; gwałt od okrutnika, ociąźony, pojmany, (u)trapiony (2), uciřnienie, zniewolon; pogróźka przeciw okrutnikowi; zgwałcona przez okrutnika; okrutnikiem ogarnion, zjęty; pomsta nad okrutniki; okrutnik przeřladuje; chybić okrutnika, odstąpić; z ręki okrutnika wybawić (od okrutnika wybawiony) (3), wykupić (odkupić) (2); zachować od okrutnika, zginąć; dać w moc okrutnikowi, dostać się, nie wierzyć, oprzeć się, poddać się, przyřć w ręce, służyć, stawić się [za kogo], wyrwać [kogo]; bojować przeciwko okrutnikowi, jechać; dopuřcić [na kogo] okrutnika, gromić, gubić, karać, nawrocić, pogładzić, porażać, stłumić (2), ubłagać, ukamionować, winować zabić((wý)bić) (5), zwyciężyć (2); ciągnąć na okrutnika; obrocić się w okrutnika, odmienić się; mieć [kogo] za okrutnika; zwać [kogo] okrutnikiem; brać zwycięřstwo nad okrutnikiem; chować [kogo] przed okrutnikiem, kryć się; walczyć z okrutnikiem.

Wyrażenia: »okrutnik nielutořciwy« (1): Ręka długa barzo á cienka [...] vkaźuie cźłowieka chciwego ku rzeczám wyřřzym niź na iego řtan przyřľuży, przeto taki bywa ľakomic, zawiřny, [...] á okrutnik nie lutořciwy. *GlabGad P2, N4*.

»srogi okrutnik; srogořć okrutnika« [szyk 8:3] (9;2): Iáka ieřth frogořć okrutnikow nád kořciołem Páńřkim. *LubPs Mv marg, Mv marg, S2v, Y5v, gg6*; Srogi okru[t]nik/ á prawie řro[g]ich źwierźat przy[ro]dzenie máiąc. *BibRadz I 6a marg; RejAp 117v; RejPos 185; RejZwierc 264; SkarŻyw 546; GórńTroas 32*.

»okrutnik tyran« (1): Ieřzcześ/ powiáda/ vrodzona nie była/ gdy mátká twoiá (řtolicá Rzymřka) w dzieřątym od Neroná przenářładowániu/ okrutniki tyránny rozlewáním krwie řwoiey zwyciężyła *SkarJedn 388*.

»zły (a. złořliwy) okrutnik; złořć okrutnika« [szyk 2:1] (2;1): iż Nábcnodnořor będąc złym okrutnikiem á baľwochwáľcą/ przeřładuie y pobiera ludzi niewinne *BielKron 93; SkarŻyw 21*; BOLESLAVV Smiáły/ męźny/ okrutnik złořliwy Stániřłáwá řwiętego zabił *KlonKr wřtěp A3*.

Szeregi: »drapieźca a okrutnik« (1): ták że teź nie bywáią poruřzeni inřřzych potrzebámi/ ále nieludzkimi á niemiľofiernemi drapieřcámi á okrutniki řřtawáią řie. *RejPosWřstaw [41²]*.

»okrutnik, (i) krwie przelewca (a. wylewca)« (2): By řię była tá [řw. Auzderberta] zá onych okrutnikow y wylewcow krwie Chřeřciáńřkiey vrodziła: rozumiey iákoby była ná męczeńřtwo zá chryřtuřa bieźála *SkarŻyw 193; Calep 944a*.

»okrutnik i przeřladowca« (1): iż ieřt [psalm] wřřzythek prawie modlitwą od wřřzytkiego Kořcioła [...] áby był od okrutnikow y przeřladowczow wybáwion *LubPs Q2v*.

»srogi i okrutnik« (1): Czoło podługowate z twazrą [!] też długą ku dołu zakończona, frogie⁸⁰ znamionuie y okrutnika nie lutościwego. *GlabGad* N4.

»złościwy (a. zły człowiek), okrutnik« [szyk 2:1] (3): biycie biycie złe ludzie Pogánskie okrutniki nálze *BielKron* 243v; łprawiedliwie tedy okrutnicy/ złościwi Bogu przeciwni máią być pohánbieni *BielKron* 253v; *BudBib Ier* 15/21.

W przen (1) : Pomnię żeś dla mnie do Egiptu iáko wygnániec/ mieczá okrutniká vchodząc/ z namilfzą mátką twoią wciekał *SkarKaz* 161a.

Przen (4) : Zborzon też potym on drugi okrutnik/ oná froga łmiecć wieczná/ [...] Zborzon też on trzeći okrunik [!] grzech/ frogi nieprzyiaciel nálz *RejPos* 305v.

okrutnik czego [= *będący czym*] (1): Dawno łie było nędzniku gniewáć/ nie ná okrutniká onego/ ále ná okrutniká złości á grzechow twoich *RejZwierc* 261v.

a) *O zwierzęciu w stosunku do innego zwierzęcia* (1) : Ták więc łmok/ [...] Słowiczki liché zbiera/ á łwé łákomé Gárdło pášie: tym czáfem mátká łzcebiece Vboga/ á ná zbóyce co raz łye miece/ Prožno: bo y ná łámę okrutnik zmiérza *KochTr* 3.

a. *O szatanie* (8) : iedno łż w tobie buia á pánuie moc onego okrutniká á onego wężá który przełláduie á káła łtopy niewinnego *RejPos* 27; 305v; *RejZwierc* 261v; *SkarKaz* 274a.

okrutnik nad kim (1): *RejPos* 79v cf »srogi okrutnik«.

okrutnik czyj (1): *RejPos* 69v cf *Szereg*.

Wyrażenia: »okrutnik ciężki« (1): że gdyłmy włzyłcy w grzechach/ w łmierć/ w potępieniu wiecznym byli/ pod mocą nieprzyiaciela dułznego/ okrutniká ciężkiego/ tedy Pan Iezus [...] ná ten świat nędzny przyść [...] raczył *KarnNap* D4v.

»srogi okrutnik« (2): iáko małz być łilen temu frogiemu okrutnikowi nád łobą/ gdyć Pan opowiedáć raczy o łobie/ łż on iáko mocniejszy tu przyłzedł/ który zniłczył/ łtárł/ y zemdlł włzytkę moc łego *RejPos* 79v, 78v.

Szereg: »przeciwnik a okrutnik« (1): iákobyłmy łie s czártem s przeciwnikiem á okrutnikiem nálzym/ potykać/ á łego pokułam bronić/ mieli *RejPos* 69v.

b. *Jedynowłádca sprawujący władzę opartą na przemocy, zwłaszcza tyran w starożytnej Grecji; tyrannus* *BartBdg*, *Vulg*, *Mącz*, *PolAnt*, *Calep*, *Cn* (24) : *BartBydg* 159b; *BielŻyw* 5; *RejZwierc* 12v, 15v, 23v; [*Trasybulus*] wzyał miáłto Atheny/ y ty ták okrutniki ktorych było trzydzieści pobił *BielKron* 121; Tyrannus, olim idem quod rex [...]. Postea violenter et per insolentiam imperans, Okrutnik który nie wedle praw ále wedle swego zdánia/ bądź práwie bądź bezpráwie pánuje. *Mącz* 471b, 399c, 422a; *RejZwierc* 92v [2 r.]; zá rołkazánien okrutnikow/ łtáło łię łż rytym obrázom z nabozeńłtwem służyć poczęto. *BudBib Sap* 14/16; *PaprPan* Aa, Hh5; *Calep* 1097a.

W połączeniu z imieniem [zawsze: *imię* + *okrutnik*] (4): [*Solon*] Pifiłtratowi okrutnikowi, któryż chciał Atteny mieć [...] mocnie odpárł. *BielŻyw* 5. Cf *W połączeniu z przymiotnikiem*.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miejscowej [w tym: z *imieniem* (3); zawsze: *okrutnik* + *przymiotnik*] (4): Dionizius on okrutnik Syrákuzáńłkj/ chociaý był złým á łwowlonym pánem/ pátrzay co łynowi zá tákież włzeteczeńłtwo vczyłł. *RejZwierc* 34, 39v, 77v, 92v.

Wyrażenie: »srogi okrutnik« (1): Y bywáli tácy ludzie y zá łthárych wiekow/ iáko on łprołny Nero/ álbo on łrogi okrutnik Syrákuzáńłki/ ábo inych wiele/ co łobie zá krotofilę krew łudzká rozlewáli. *RejZwierc* 77v.

Szereg: »okrutnik, (a, abo) tyran« [*szyk* 2:2] (4): Ani Krol/ áni żaden Thyran (ábo Okrutnik) [*Neque rex neque tyrannus*] niebędzie łie przed oblicznością twá pythał o thych kthoreś łtrácił. *Leop Sap* 12/14; *Mqcz* 471b; Páńłthwo káżde iáko w.m. wiefz/ bywa rządzone/ ábo od iednego człóweká: ábo od pewney licżby łfob/ s połrodká łudzi wybránych [...]: ábo od włzytkiego wobec połpołłtwá. S ktorego troigá Regimentu/ káżdy łełł dobry/ poki s krefu łwego nie wyłłłłpi/ ále kiedy wyłłłłpi/ iż s Krolá łthánie łie okrutnik/ á Tyran *GórńDworz* Gg2v; *Calep* 1097a.

Synonimy: przełładowca; **b.** tyran.

LWil